

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПІРИГ • Валерій СМОЛІЙ
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 2

Серія
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
(1907–1914)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 2:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України)

Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, кандидат історичних наук)

Світлана ПАНЬКОВА (старший науковий співробітник)

Упорядники: Ігор ГИРИЧ, Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмови: Ігор ГИРИЧ, Світлана ПАНЬКОВА

Автор коментарів: Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Наталія ЛИСЕНКО

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Пояснення слів: Галина СВАРНИК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-277-5 (т. 2)

© Інститут української археології
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2005

© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2005

© Передмова, І.Грич, С.Панькова, 2005

© Коментарі, С.Панькова, 2005

ДОДАТКИ

ХРОНІКАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ
(1898–1907)

ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНО-РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

[Коротка передмова до програми]

В книжці VI за минулий рік подана була в нашій часописі “Платформа української демократичної партії”, в якій злучилися були в цвітні 1905 р. поступові українські елементи. В середині сеї партії, одначе, скоро визначилася група т. зв. радикалів, які, зістаючися в партійній організації демократичної партії й мало ріжнячися від її програми принципіально, розвинули самостійну діяльність (видавництвами), і восени 1905 р. відокремилися в осібну партію. Се відокремлення, одначе, тривало лише кілька місяців і з кінцем 1905 р. закінчилося сполукою обох груп в одну спільну демократично-радикальну партію й уложенням спільної програми, чи ревізією давнішої. Тепер дістаємо до опублікування сю ревізовану програму, на якій опирається ота демократично-радикальна партія, що лучить тепер в собі головну масу свідомої української інтелігенції.

ІЗ СТАТИСТИЧНОЇ КОМІСІЇ НАУК[ОВОГО] ТОВ[АРИСТВА] ім. ШЕВЧЕНКА

I. Зав'язання статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка

В міру зросту заінтересування питаннями суспільного життя і їх науковим дослідженням зростає запотрібування в статистичнім матеріалі, на яким те слідження має опертися. Тільки статистика може дати тривку підставу нашим гадкам про розвій суспільного життя й поодиноких його сторін чи прояв, вивести з сфери суб'єктивних судів, що часом доходять до повних суперечностей в оцінці тих самих явищ, і поставити на дорогу об'єктивної оцінки. Але щоб статистика могла відповісти на ті вимоги, які ставлять до неї дослідники суспільного життя, вона мусить бути вірна, сумлінна та рухлива, многостороння, пластична, не закостеніла в певних схемах і рубриках, а чутлива на всякі питання дня, завсіди готова розширити сферу своєї обсервації та деталізувати її, включати все нові питання в свою програму та давати на них можливо многосторонні і докладні відповіді.

Що статистика, якою ми розпоряджаємо для австрійської України в публікаціях загальнодержавних і краєвих, не вдоволяє вимогам ані повноти, ані вірності, се річ загальнозвісна; вистане пригадати такий дивовижний факт, як ігнорування нею цілої народності — жидівської, котрої репре-

зентантів розкидається по інших національних категоріях, позбавляючи їх всякої докладності, як незвичайні вагання національної статистики взагалі, як брак цілих категорій в статистиці культурній і економічній. Немоżliвість знайти в дотеперішнім статистичнім матеріалі відповідь на ті питання, які виникають на кождім кроці в наукових і чисто народних справах, дає себе взнаки все більше болюче не тільки фаховим статистикам, а й людям просто заінтересованим тим чи іншим питанням сучасного життя. Сим пояснюється, що коли з ініціативи правничої комісії Наукового товариства імені Шевченка скликана була в минувшім липні анкета з репрезентантів ріжних галузей наукової й практичної діяльності в справі потреб статистичного досліду австрійської України, зібрані на анкеті однодушно висловилися за безпроводочним зав'язанням спеціальної організації при Науковім товаристві ім. Шевченка, яка б зайнялася сею справою, і введенням її в життя зараз же. Сповняючи се бажання до кількох днів, зорганізовано при історично-філософичній секції Наукового товариства ім. Шевченка статистичну комісію; тимчасовий провід в ній, аби ввести її в життя, взяв на себе підписаний разом з д-ром І. Франком і проф. С. Дністрянський, і ще дня 14/VII н[ового] с[тилю] скликано ширші збори, на котрих предложено зібраним реферати з ріжних галузей статистики й визвано всіх інтересованих застановитися під час вакацій над способами й напрямми статистичних дослідів. Реферати друкуються понижче, а я хочу попередити їх кількома загальними замітками про цілі й план діяльності комісії, як вони вияснилися з переведених дискусій.

Треба зазначити насамперед, що комісія не має, розуміється, наміру ставити своєю задачею сотворення якоїсь своєї власної, паралельної статистики попри статистику офіціальну; не маємо на те засобів, та й не вважаємо се своїм обов'язком, коли існують на те організації державні і краєві, які мають обов'язком постачати докладний і вірний статистичний матеріал. Задачею комісії буде справлення сеї офіціальної статистики, її планів і техніки: вона має звернути увагу на явища, полишені офіціальною статистикою, вказати на недокладності, які виникають з невідповідних схем і способів, якими збирається і групується нею матеріал, і причинитися тим до їх уліпшення. З огляду, що вже в 1910 р. має бути переведена нова конскрипція, було б в певній мірі пожаданим, аби вже до того часу комісія могла зібрати відповідний матеріал, який могла б предложити статистичним бюро для переведення сеї конскрипції в формах і способах докладніших і більш наукових.

Незалежно від того, при успішній організації статистичної роботи, комісія, очевидно, буде в стані дати й безпосередньо від себе цінні причинки до пізнання нашого суспільного, культурного й національного життя. Одним із дезидератів, поставлених анкетною й дальшими нарадами, являється заснування спеціального видавництва, присвяченого статистичним дослідом.

Задачі комісії можуть бути успішно виконані лише при співучасті ширших кругів нашої суспільності — коли вона знайде співробітників на ціллім просторі австрійської України, коли організація статистичних дослідів оплете її густою сіттю й сотворить численний контингент робітників. Провідником тим співробітникам в їх заняттях мають послужити інструкції й квестіонарі, уложені комісією. Але щоб приступити до їх уложення, комісія мусить мати матеріал, чи то в виді проб статистичного дослідів в різних напрямках і сферах — монографічних оброблень певних місцевостей або систематичного статистичного представлення певних явищ в певних територіальних границях, чи то в виді перевірок даних офіційної статистики, чи то в виді її доповнень і деталізацій. Певні ідеї для таких пробних, вступних робіт мали дати реферати та дискусії на липневих зібраннях і ті статті, які вже друкуємо тут. Всякого роду статистичні студії й помічання, нав'язані чи то сими вказівками, чи то незалежно від них, просимо надсилати до статистичної комісії: праці більше заокруглені, ліпше оброблені комісія буде публікувати, а всі взагалі послужать субстратом для тих інструкцій, квестіонарів, дезидератів, до уложення яких має вона приступити восени. Ще раз повторяємо, що тільки при діяльній участі ширших кругів суспільності комісія зможе сповнити підняту задачу, — а в сповненні її лежить не тільки чисто науковий, але й більш реальний інтерес самої нашої суспільності.

ПОРТРЕТ ШЕВЧЕНКА

Портрет Шевченка, роботи Ф.Красицького, появилася перед кількома днями в книгарському обігу. Гарний сей портрет, натуральної великості, являється результатом довгих студій, з незвичайною пильністю й великим пієтизмом для великого українця переведених його внуком, Фотієм Красицьким, одним з визначніших українських артистів, і варт особливої уваги нашої суспільності перед іншими дотеперішніми портретами. Дуже низька розмірно ціна робить його загальноприступним.

**Із статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка:
І. Зав'язання статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства]
ім. Шевченка**

Вперше опублікована в журналі: ЛНВ. — 1906. — Т. XXXV. — Кн. VIII. — С. 308—310. Підпис: *М.Грушевський*. За щоденниковими записами визначена дата написання замітки: 2 серпня 1906 р. (*Грушевський М. Щоденник 1904—1910 рр. — ЦДІАК України. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 25. — Арк. 123 зв.*).

Подається за першодруком.

Портрет Шевченка

Вперше опублікована в журналі: ЛНВ. — 1906. — Т. XXXVI. — Кн. X. — С. 166. Підпис: *М.Г.*

У замітці йдеться про відомий літографічний портрет Ф.С.Красицького “Шевченко в шапці” (1906).

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>І.Гирич, С.Панькова</i>		
ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ “ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА” У 1907–1914 роках.	V	
Розділ І. СТАТТІ ПІД РУБРИКОЮ “НА УКРАЇНСЬКІ ТЕМИ” (1907–1914)	1	
При кінці року	3	499
Крячуть ворони...	10	500
“О любви к Отечеству и народной гордости”	20	501
Гріхи наші	38	502
Грім — та не з тучі...	44	503
“Кінець рутенства!”	50	505
Ще одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем	61	507
Українство і всеслов’янство	66	508
Не пора	73	510
Ще про культуру і критику	82	512
На новий рік	95	514
Видавничка криза	106	516
З новорічних думок	115	517
Слово на малодушних	127	518
Гімн вдячності	131	519
В великий четвер	136	520
Похорони унії	141	521
В російським диліжансі	150	523
Маленька жертва	157	524
Замість новорічної	168	525
Фабрикація сепаратизму	176	526
Недооцінювання	183	526
В слов’янських обіймах	189	528
“Мазепинство” і “богданівство”	199	530
Відлучення Холмщини	207	532
Батьки і діти	216	534
Українська дебата	223	535
По кошмарі	231	537
Нова хвиля	235	538
Сіяння вітру	243	539

Розділ II. ЗБІРКА СТАТЕЙ: НАША ПОЛІТИКА	251	
Під нинішню хвилю	253	543
Два роки галицької політики	261	545
Реальна політика на галицькім ґрунті	276	550
“Малі діла”	287	551
Ера фінансово-економічна	295	552
З нашого культурного життя	306	554
По виборах	317	556
Розділ III. НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ (1907–1914)	325	
До наших читачів в Росії	327	558
Богданові роковини	332	559
До наших читачів	337	560
Чи не спроможемось?	347	563
Антракт	353	566
Пам’яті Володимира Антоновича	358	568
Пам’ятник Шевченку	360	570
Кров	363	571
Недуга д-ра Івана Франка	368	573
До рецензії д. Липинського	370	575
До наших читачів	375	577
Ювілей Миколи Гоголя	378	577
В сорок восьмі роковини Шевченка	382	579
Виговський і Мазепа	386	582
Українська історіографія і Микола Костомаров. Пам’яті М. Костомарова в двадцять п’яти роковини його смерті	397	585
Над свіжою могилою	412	593
Василь Доманицький	414	594
Два ювілеї	418	598
Пам’яті Павла Житецького	422	600
Призабута справа	425	602
Свято єднання	430	606
[Про зняття з себе обов’язків головного редактора “Літературно-наукового вістника”]	433	607
В столітні роковини Герцена	434	608
Возлюбленникові муз і грацій	441	609
В балканськім антракті	442	610
Після Балканської війни	453	610
Сорокалітній подвиг	464	611
З промови на полтавськім святі	466	612
Шевченкове століття	468	612
Сараєвська трагедія	472	613

ДОДАТКИ: Хронікально-інформаційні статті (1898–1907)	479	
[Промова з нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності Івана Франка]	480	615
В справі доступу на Львівський університет	482	616
[Промова на Загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 25 березня 1901 р.]	483	616
П.Накрохін [Некролог]	487	618
Академічний дім	487	618
Отвертий лист до п[рофесора] Т.Флоринського [Коротка передмова до листа]	488	618
Отвертий лист до гр[еко]-кат[олицьких] ординаріатів і духовенства . . .	488	619
Виказ датків	492	620
Святе Письмо	493	620
Знесення указу 1876 р.	493	621
Св[яте] Письмо на українській мові	494	621
Від редакції [Напрями праці з нагоди дев'ятого року видання ЛНВ] . .	494	621
Програма Української демократично-радикальної партії [Коротка передмова до програми]	496	621
Із статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка: І. Зав'язання статистичної комісії Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка	496	622
Портрет Шевченка	498	622
КОМЕНТАРІ	499	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	623	
ПОКАЖЧИК НАЗВ	656	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	665	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	671	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 2

Серія "Суспільно-політичні твори (1907–1914)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 18.08.2004. Підп. до друку 28.02.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 56,76. Умовн. фарбовідб. 57,16. Обл.-вид. арк. 49,83.

Додатк. накл. 500 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 04. Зам. 40-5.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua;

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на
ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 2: Серія "Суспільно-політичні твори (1907–1914)". — 2005. —
704 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-000-0 (т. 2).

Другий том є продовженням серії "Суспільно-політичні твори" 50-томного зібрання праць М.Грушевського. У ньому вміщені публіцистичні статті вченого, що друкувалися у 1907–1914 рр. у журналі "Літературно-науковий вістник".

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-000-0 (т. 2)